

CSOMÓS ÁRPÁD

Társadalmi szerződés mint adásvétel? – gondolatok Hobbes és Locke elméletei nyomán

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a konferencia témáját adó két fogalom közös metszéspontján elhelyezkedő elméleti konstrukcióként mutassam be a társadalmi szerződés több évszázados múltra visszatekintő elméletét. Kiindulópontként Thomas Hobbes és John Locke angol filozófusok gondolatait vettem alapul, hogy az ő nézeteik mentén, azokat magánjogi szemszögből elemezve megvizsgáljam, értelmezhetjük-e adásvételként a szerződés-elméleteket.

A két gondolkodó felfogásának összevetésekor alapvető jelentőséggel bír az a kiindulópont, mely elméleteiket markánsan megkülönbözteti egymástól. Hobbes-nak az abszolút hatalommal bíró szuverénról, és a polgárok annak való alávettségéről kifejtett gondolatai analógia útján egy alárendeltségi jogviszonyt, míg Locke szabadságra és a szerzett jogok védelmére épülő elmélete egy mellérendeltségi viszonyt létrehozó kötelemként értelmezhető. Míg a hobbes-i teória kevesebb teret enged egy magánjogi értelmezésnek, addig Locke elmélete – kiterjesztő értelmezéssel – részben megfeleltethető a klasszikus adásvételnek.

E különbséget szem előtt tartva, egy magánjogi értelmezési keretben kíséreltem meg a két elmélet összehasonlítását, akként, ahogy egy-egy kötelmet szokás elemezni a civilisztika tudományában. Jelen írás ugyanakkor csupán egy rövid vázlat, melynek alapján egy későbbi tanulmányban részletesebben, más gondolkodók elméleteit is a vizsgálódás körébe vonom fogom kifejteni az itt felvázoltakat.

A társadalmi szerződésről általában

A társadalmi szerződés általánosan bevett jelentése szerint egy olyan megállapodás, amely a közösség akaratnyilvánításával jön létre, s a politikai hatalom létrehozására irányul. E szerződés gondolata régi múltra tekint vissza, Arisztotelész Politikájában egy szofista filozófusnak tulajdonítja első megfogalmazását: „a törvény szerződés, és mint Lükophrón, a szofista mondja, mintegy kezes az egymás közti jogra”.¹ Ezzel a fogalommal kapcsolatban két dolgot kell megjegyezni. A szerződés szó maga nem a klasszikus, jogi értelemben szerepel itt: azt jelzi egyrészt, hogy az egyének a közösséggel szemben elsődleges szereppel bírnak, más-

¹ ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. Gondolat, Budapest, 1984. 150.

részt pedig hangsúlyozza, hogy a korábbi korok (a modern, újkori államot megelőző időszak) gyakorlatával szemben már módosítható a társadalmi rend.²

A társadalmi szerződés elméleti konstrukciójának konkrét példákon keresztül, magánjogi szemszögből való elemzése előtt szükséges, hogy röviden áttekintsük a klasszikus szerződéselméletek azon közös jellemzőit, melyek a civilisztikai értelmezés szempontjából relevanciával bírhatnak.³

Az első ilyen alapvető sajátosság az újkori gondolkodók teóriáiban az, hogy a társadalmi szerződést – függetlenül attól, hogy az pontosan milyen viszonyokat konstituál létrejöttével – konszenzusra vezetik vissza. Ez a konszenzus pedig, szemben a természeti állapot önmagában álló, eleve adott világával, tudatos akarat révén jön létre. Látható, hogy bár a társadalmi szerződés (neve ellenére) eredendően nem jogi fogalomként jött létre, mégis egyik leginkább fundamentális ismérve ugyanaz, mint a kötetmeké; hiszen a felek megegyezése nélkül a jog világában sincs szerződés.

Másodikként a társadalmi szerződések voluntarista jellegét kell kiemelni, mely szerint a társadalom és a politikai rend az emberi akaratból ered. Ez természetesen szorosan összefügg a kötetmek konszenzuális jellegével: a felek megegyezése az akaratnyilvánításon alapul, s a létrejövő hatalom legitimitása abból származik, hogy a felek ezt így akarták, s magukat annak alávetették. Ezzel kapcsolatban persze felmerül a kérdés, hogy a szerződés megkötése után annak hatálya miként terjed ki a társadalom későbbi generációira. Hiszen az eredetileg megkötött szerződés nyomán létrejövő társadalmi berendezkedés nem feltétlenül a lehető legjobb, az „örök időkhöz” fennállásra hivatott rendet képviseli, továbbá az is kérdéses, hogy a szerződés szuverén általi megsértése miként érinti annak érvényességét.

Végül arra a sajátosságra kell kitérnünk, mely a magánjogi értelmezési keretben a legnehezebben megragadható: a szerződés alanyainak problémája. A Hobbes előtti szerződéselméletek két különböző kategória segítségével írták le a hatalom struktúrájának létrejöttét. A *pactum unionis* egyesíti a természeti állapotban lévő egyéneket, s így létrehozza a társadalmat. Ezzel szemben a *pactum subjectionis* a fenti módon létrejött társadalom és a potenciális uralkodó közti egyezségként a két fél jogait és kötelezettségeit szabályozza.⁴ Alapvető jellemzőjük tehát ezeknek a társadalmi szerződéssel foglalkozó elméleteknek, hogy bennük az egyén nem pusztán az állam, mint absztrakt képződmény létrehozójaként lép fel, hanem a már létező államhatalommal szerződést kötő félként is. E fenti, két lépcsőből álló folyamat elemei külön-külön is megvalósulhatnak, akként, hogy a társadalom tagjai megkötik egymással a szerződést, mely által kilépnek a természeti állapotból, s létrehozzák az államhatalmat (ezen típus német elnevezése a *Gesellschaftsvertrag*), avagy egyszerűen csak megállapodnak egy már létező hatalommal, ekként meghatározva a kormányzás feltételeit (*Herrschaftsvertrag*). Az előbbi esetben nyilvánvalóan közelebb állunk magánjogunk olyan kötetmeihez, mint a társasági szerződés vagy a polgári jogi társaság. Mint láthatjuk majd, Hobbes és Locke is ezen logika mentén fejtik ki elméleteiket, de náluk egybeolvad a két mozzanat, s így problémaként merül majd fel, hogy beszélhetünk-e egyáltalán klasszikus kétalanyú kötetlemről a társadalmi szerződés általuk adott fogalma tekintetében.

Ehhez kapcsolódóan kell még megemlíteni azt a megkülönböztetést, mely szerint a társadalmi szerződés jellegét tekintve lehet egyesülési, valamint alávetési szerződés is. Vélemé-

² TAKÁCS Péter: *Állam, megállapodás, jogszerűség. A társadalmi szerződés elméletei*. In: Takács Péter (szerk.): *Államelmélet*. Szent István Társulat, Budapest, 2007. 165.

³ E jellemzők számbavétele során részben a fentebb idézett mű tematikáját követem, vö. uo. 164-166.

⁴ HUORANSZKI Ferenc: *Filozófia és utópia: politikafilozófiai tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1999. 125.

nyem szerint eme csoportosítási szempont két kategóriája esetenként nehezen elkülöníthető egymástól, másrészt pedig némiképp „steril” is, ugyanis – mint majd látjuk azt Hobbes-nál – egy elmélet lehet egyszerre egyesülési és alávetési jellegű is.

A társadalmi szerződésről szólva fontos kitérni arra, hogy a természeti állapot pusztán absztrakt fogalomként egy olyan hipotetikus „korszakot” jelöl, melynek valódi, történeti létét nem tulajdonítottak a szerződéselméletek kidolgozói.⁵ Ebből pedig egy fontos következtetést vonhatunk le a társadalmi szerződés magánjogi fogalmi keretben történő elemzésére nézve: tudniillik, ha az államhatalom létrejötté, annak kiemelkedése a természeti állapotból pusztán hipotetikus, úgy maga a szerződés sem egy konkrét aktus révén jött létre, s ezért a kötelelem létrejöttének kérdése nem bír akkora relevanciával, mint magának a szerződési dinamikának az elemzése. Ezzel kapcsolatban írja Huoranszki Ferenc, hogy a történetiség vizsgálata nem releváns, mivel a vizsgálandó kérdés tisztán normatív, hiszen Hobbes-nál „a hatalmi struktúra létrejöttét [...] nem a szerződés és a szerződések betartására vonatkozó kötelezettség igazolja, hanem az, hogy a posztulált természeti állapotban élő egyéneknek érdekükben áll az intézményrendszer által rájuk rótt kötelezettségek elfogadása”.⁶

Thomas Hobbes és John Locke szerződés-elméletei

a) Hobbes

Elsőként Hobbes teóriáját megvizsgálva érdemes a szerződő felekkel kezdeni az elemzést. Hobbes elméletében nem a polgárok és az uralkodó közti megegyezésként jön létre, a társadalmi szerződés teremt meg magát az államot, így az egyének nincsenek abban a helyzetben a szerződés megkötése előtt, hogy azt egy már meglévő hatalommal kössék meg. Eként a kontraktust az egyének egymással, mindenki mindenkivel fogja megkötöni, ezáltal létrehozva a közhatalmat. Ám amint létrejött ez a közhatalom, onnantól fogva indul be a szerződés dinamikája – a szuverén így már nem egy érdekállású lesz a hatalmat ráruházó felekkel.

Érdekes problémaként merül fel a szerződés tárgya, különösen az alanyok problematikájával kapcsolatban. Mivel azt nem a közhatalom gyakorlójával kötik meg, így nincs senki, akire átruházhatnák az egyes jogokat; ehelyett a természetes állapotban meglévő jogaikról mondanak le az egyének. Ezáltal jön létre a szuverén, melynek alávetik magukat a felek. Richard Tuck ezzel kapcsolatban rámutatott, hogy miképpen lényegül át a Leviatánban az egyének sokasága egy olyan egységgé, melyet maga a szuverén testesít meg: „a sokaság minden egyes tagja egyénileg „megszemélyesül” vagy „képviselve van” szuverénje által, s az egyetlen egység a szuverén akaratanak egysége”.⁷ Az egyének, így minden jogukról lemondanak, – kivéve a saját életük megvédéséhez való jogról, – továbbá engedelmisségi kötelezettség jön létre részükről a szuverén irányában.⁸

A szerződés ugyanakkor közvetett módon mégis rendelkezik tárggyal: célja a társadalmi béke biztosítása, melyet a szuverénnek kell garantálnia. E feladata (a béke fenntartása) pedig tevételesen magatartásban kell, hogy megnyilvánuljon, így egy *facere* jellegű kötelelemről beszél-

⁵ Bár akadnak olyan szöveghelyek, ahol egy-egy gondolkodó megpróbál példát hozni a természeti állapotra, lásd például Hobbes-nál az amerikai „vademberek” állapotáról szóló fejtegetést. Vö. THOMAS HOBBS: *Leviatán*. Magyar Helikon, Budapest, 1970. 109.

⁶ HUORANSZKI, 1999. 126.

⁷ RICHARD TUCK: *Hobbes*. Atlantisz, Budapest, 1993. 89.

⁸ HOBBS 1970. 148-149. „amely mindenkinek mindenkivel kötött megállapodás útján jött létre, mintha mindenki mindenkinek ezt mondta volna: felhatalmazom ezt az embert vagy ezt a gyülekezetet, ráruházván azt a jogot, hogy kormányozzon engem, feltéve, hogy te is ráruházod ezt a jogot, és minden cselekedetére felhatalmazást adsz.”

hetünk. Itt érdemes megemlíteni, hogy keretszerződés jellegű, hiszen csak ennyit mond ki, de ezen túl másról nem rendelkezik. A béke ezáltal a társadalmi együttélés szükséges és elégséges feltételeként funkcionál Hobbes elméletében.

Véleményem szerint Hobbes teóriájának esetében a szerződéskötés pontjái olyan kötelelemről beszélhetünk, mely a gazdasági társaságokat létrehozó szerződéssel, vagy más, speciális polgári jogi kötelemekkel rokonítható. Eddig a pontig tisztán egyesületi jelleggel bír a kötelelem. Ám a társadalmi szerződés következtében létrejött hatalom mind elvi síkon, mind ténylegesen is elkülönül a neki alávetett egyénektől, s egy olyan féllé válik, melyre – még ha korlátozottan is, de – szintén kötelezettségeket ró a szerződés. Az államnak meg kell védenie saját polgárait, ha ezt elmulasztja megtenni, úgy a szerződés felbomlik; *ex nunc* hatállyal, a szuverén kötelezettségzegése miatt fog megszűnni az.⁹ Ezt az egyetlen esetet leszámítva viszont a szerződést határozatlan időre kötik: Hobbes szerint visszavonhatatlan, csupán a fentebbi, rendkívüli megszűnési okot ismeri el.

Lássuk tehát, hogy Hobbes elméletében miként oszthatóak fel a jogok és kötelezettségek:

– A polgárok megtehetik mindazt, amit a szuverén rendelkezései nem tiltanak meg/megengednek.

– A fent említett, életük megvédéséhez való joggal is rendelkeznek, hiszen „senki nem adhatja fel azt a jogát, hogy ellenálljon azoknak, akik megtámadják és erőszakkal el akarják venni életét, mert ezzel értelemszerűen nem olyasmire törekszik, ami a javát szolgálja.”¹⁰ (Ez viszont felveti azt a kérdést, hogy köteles-e az állampolgár az állam olyan parancsait végrehajtani, mely veszélyezteti az életét? Thomas Cook ezzel kapcsolatban arra a következtetésre jut, hogy bár az egyénnek vajmi kevés esélye van a szuverénnel szemben, ám életveszély esetén érdemes szembefordulnia azzal.¹¹)

– A szuverén ezzel szemben majdnem korlátlan hatalommal bír, a rend fenntartása érdekében bármit megtehet, kötelezettségként egyedül polgárai életének védelme terheli – ugyanakkor, mint ahogy erre Tuck rámutat, az államnak ennyit, és *csak ennyit* kell biztosítani, s Hobbes művének elemzéséből joggal következtethetünk arra, ha e minimális célkitűzés eredményre vezet, a szuverénnek ezen túl nem szabad további politikai célokat kitűznie.¹²

– Végül meg kell említeni, hogy az állam közhatalmi jogosítványai révén olyasmis felett rendelkezik, ami nem az övé (itt analógia vonható a használati kötelemekkel).

Hobbes elméletével kapcsolatban azt a konklúziót vonhatjuk le, hogy rendszere összességében inkább tűnik egy különböző kötelemekből összegyűrt, atipikus konstrukciónak, semmint (akár csak absztrakt értelemben vett) adásvételnek, így ekként lenne célszerű egy részletesebb elemzés keretében megvizsgálni.

⁹ „Az alattvalóknak az uralkodóval szembeni kötelezettsége értelem szerint csak addig áll fenn, és nem tovább, ameddig az uralkodó a maga hatalmával alattvalóit megvédeni képes.” Vö. HOBBS, 1970. 189.

¹⁰ Uo. 114.

¹¹ Thomas I. COOK: *History of Political Philosophy from Plato to Burke*. N.Y.: Prentice-Hall, New York, 1936. 495-496.

¹² TUCK, 1993. 96.

b) Locke

Locke elmélete abban rokon Hobbes-éval, hogy szintén megtalálható benne az alávétési és az egyesülési elem is, ám ezek más hangsúllyal szerepelnek, s így összességében sokkal inkább tekinthetjük a feleket mellérendelt státuszúaknak, mint az előbbi esetében.

A természeti állapot Locke elméletében nem pusztán hipotetikus fogalomként jelent meg: a természeti állapot az a helyzet szerinte, melyben az emberek az értelem parancsa szerint élnek, egy közös autoritás nélkül, mely elbírálná az ügyeiket.¹³ Locke szerint saját korában is számtalan olyan hely létezett a világon, ahol a különböző kormányok, fejedelmek természeti állapotban voltak, s erre több példát is felsorolt.¹⁴

Az emberek alapvetően azért egyesülnek Locke szerint, hogy megvédjék életüket, szabadságukat és vagyonukat – ez a természeti állapot ellentéte, s a civil társadalom Locke által megadott fogalmából világosan kitűnik.¹⁵ E célból, s egyáltalán, ezzel a feltétellel kötik meg a társadalmi szerződést, mely által létrehozzák a polgári társadalmat. Ennek a társadalomnak a működtetése, irányítása céljából bízzák meg a kormányzatot, melynek legfontosabb feladataként a közjó megvalósítását jelölik ki. Így ezek a Locke által természetes jogokként elismert értékek megőrzésre kell, hogy kerüljenek a természeti állapot megszűnte után is, hiszen másképp okafogyottá válna a szerződés. Polgári jogi szemzőből nézve a szerződés lehetetlenülése következne be ilyen esetben, hiszen annak tárgya szűnne meg.

A szerződés tárgya tehát a közjó elérése. Ez a közjó közvetlenül az egyén fentebbi jogainak biztosítását öleli fel, így egyrészt közvetett tárgyként (mint dologra) tekinthetünk rá, másrészt a közjó nyújtásának kötelezettsége a szuverén oldaláról a közvetlen tárgyként történő besorolást is lehetővé teszi. Így a szuverén feladata, Hobbes elméletéhez hasonlóan, szintén tevési kötelezettségben nyilvánul meg. Lényeges különbség, s egyben előrelépés viszont, hogy Locke elméletében bizonyos szerződési biztosítékok is megjelennek. Ezek különböző politikai biztosítékok képében manifesztálódnak, melyek szerepe, hogy korlátozzák a hatalmat. Egyrészt ugyanis e megbízás visszavonható,¹⁶ másrészt pedig, a hatalom önkényes rendelkezésének megtiltása (a polgárok élete és vagyona felett) szintén egy korlátként funkcionál az állammal szemben – ennek egyik pregnáns példája az a kitétel, mely szerint a legfőbb hatalom senkitől nem veheti el tulajdonát annak beleegyezése nélkül.¹⁷

Fontos különbség Hobbes elméletével szemben továbbá, hogy a társadalmi szerződés megkötése itt már nem joglemondással jár, hanem bizonyos jogok átruházásával; s e jogviszony egyben megbízási jellegű is. Az egyének ugyanis azért ruházzák át jogaik egy részét az általuk létrehozott kormányzatra, mert az cserébe megvédi legfontosabb jogaikat (élet, szabadság, tulajdon); ezt pedig maguk az egyének nem lennének képesek megfelelő hatékonysággal ellátni. Henry J. Schmandt felhívja a figyelmet arra, hogy az egyének csupán egyetlen jogukat, nevezetesen a természeti törvény végrehajtásának jogát ruházzák át a közösségre (kormányzatra).¹⁸ Így tehát Locke elméletében absztrakt módon egy olyasféle adásvétel nyilvánul meg, ahol a közösség hatalmat ad el a szuverénnek, melyért az cserébe a részükre teljesített szolgálattal fog fizetni. Ugyanakkor a megbízási jelleg is erős, hiszen a közösség

¹³ John LOCKE: *Two Treatise of Government and A Letter Concerning Toleration*. Yale University Press, New Haven and London, 2003. 108. Vö. „Men living together according to reason, without a common superior on earth, with authority to judge between them, is properly the state of nature.”

¹⁴ Uo. 106.

¹⁵ Uo. 137.

¹⁶ Vö. LOCKE, 2003. § 149.

¹⁷ Uo. 178.

¹⁸ Henry J. SCHMANDT: *A History of Political Philosophy*. Bruce Pub. Co., Milwaukee, 1960. 254.

részeről belé vetett bizalomra épül az államhatalom, mely, ha nem megfelelő gondossággal látja el feladatát, úgy elmozdítható helyéről polgárai által.

Ráadásul a közhatalom nem bír olyan abszolút jogosítványokkal, mint Hobbes-nál, így ez a szerződés sokkal inkább hasonlít egy szinallagmatikus kötelelemre, mint elődjéé. Ezt erősíti a hatalom elmozdíthatóságát kimondó, fentebb említett locke-i tézis is: ezáltal a kötelelem dinamikája hangsúlyosan jelenik meg, s kidomborodik a társadalmi szerződés valóban szerződéses jellege.

A szerződés megkötése, akárcsak Hobbes elméletében, szintén önkéntes. Locke viszont kitért arra is, hogy milyen alakszerűségekkel köthető meg a kontraktus – a kifejezett akarattal nyilvánítás mellett hallgatólagos formát is elismer.¹⁹ Például, ha az egyén befizeti az adókat, ezzel informálisan elismeri az állami főhatalmát, s így maga is a szerződés hatálya alá kerül, ám ezáltal csak a már működő kormányzatot ismeri el, s még nem válik a közösség tagjává.²⁰

Locke elméletében tehát az alábbiak a felek jogai és kötelezettségei:

- A polgárok életének, szabadságának és tulajdonának védelme a szuverén részéről.
- Ennek érdekében a társadalmi béke és biztonság fenntartása, ezáltal a közjó megvalósítása egyszerre jelenik meg jogként és kötelezettségként az oldaláról.
- E cél érdekében az állampolgárok is együttműködésre kötelesek.
- Továbbá fennáll a joguk a szuverén elmozdítására, ha az feladatait nem megfelelően látja el (Locke úgy fogalmaz, hogy megváltoztathatják vagy eltávolíthatják a törvényhozó hatalmat, amennyiben az a belé vetett bizalommal ellentétesen cselekszik).²¹

Így zárásként elmondható, hogy Locke elmélete – kiterjesztő értelmezéssel ugyan, de – felfogható egyfajta absztrakt adásvételi szerződésnek, melybe megbízási elemek is vegyülnek.

Összegzés

E rövid elemzés megmutatta, hogy korántsem problémamentes a társadalmi szerződés filozófiai fogalmának magánjogi keretben történő elemzése. A politikai gondolkodás területén bevett fogalom ugyanakkor részlegesen, analógiák alkalmazásával mégis átvihető a magánjogi elemzés területére. Ám sokkal inkább értelmezhető megbízási, mint adásvételi szerződésnek; ezt egyaránt alátámasztják Hobbes és Locke fentebb elemzett gondolatai.

Míg Locke esetében a megbízási jogviszony jellege magából a filozófus szóhasználatából is, valamint a szuverén ténykedése felett komoly ellenőrzési jogkörrel rendelkező egyének helyzetéből fakad, addig Hobbes elméletével kapcsolatban jóval nehezebb ezt kimutatni. Ám végső soron az állam létrehozására irányuló, joglemondással járó társadalmi szerződés mégiscsak megbízási jelleggel bír, hiszen a természeti állapotban lévő személyek azért hozzák létre a Leviatánt (s egyben azzal bízzák meg), hogy az megvédje őket. Amennyiben e feladatát nem tudja ellátni, a polgárok engedelmisségi kötelezettsége megszűnik vele szemben. Ez Hobbes-nak az állam lényegéről alkotott, alábbi soraiból is kitűnik:

¹⁹ LOCKE, 2003. 154.

²⁰ KONTLER László: *Locke és a liberális természetjogi hagyomány*. Bevezető tanulmány. In: John Locke: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. Gondolat, Budapest, 1986. 22.

²¹ LOCKE, 2003. 166.

„Eben rejlik az állam lényege, amely [...] egyetlen személy, akinek cselekedeteit illetően egy nagy emberi sokaság minden egyes tagja egymással kötött kölcsönös megállapodás alapján megbízónak tekinti magát avégett, hogy e személy mindannyiunk erejét és eszközeit a béke és a közös védelem érdekében úgy használhassa fel, ahogy célszerűnek tartja.”²²

ÁRPÁD CSOMÓS

Social Contract as a Contract of Sale

(Summary)

In this study I attempt to examine the common ground around our two main concepts and to show a theoretical aspect of the so called social contract. My findings are based upon the works of Thomas Hobbes and John Locke – with regards to their own personal views I try to interpret social contract as a form in the theory of contracts. There is a fundamental difference between the two philosophers' theories: in Hobbes' system the individual is rather a subject to the sovereign, while the aspects of Locke's theory make his views to fit much more in a theoretical frame used by civil law.

²² HOBBS, 1970. 149.

